

Wiadomości Numizmatyczne, R. LXXV, 2021, z. 209

DOI 10.24425/wn.2021.138447

ARKADIUSZ DYMOWSKI

IS THE SO-CALLED THE ABRITUS HORIZON CLEAR IN THE FINDS OF SILVER ROMAN COINS FROM THE MID-THIRD CENTURY FROM POLAND?

ABSTRACT: In the areas occupied by the Cherniakhiv and Wielbark archaeological cultures during the Roman period, including the areas of eastern and northern Poland, there are relatively numerous finds of Roman aurei of Trajan Decius (249–251) and his direct predecessors on the imperial throne. These coins are interpreted as part of the imperial treasury looted by the barbarians (Goths) after they won the Battle of Abritus in 251. In the same areas one can distinguish a horizon of finds of silver Roman coins, denarii and antoniniani, which cannot be directly linked to the Battle of Abritus, but more broadly, with the Goth raids on the Roman provinces in the early 250s, the spectacular culmination of which was the Battle of Abritus. This horizon is not clear in finds from southern, central and western Poland, occupied in the Roman period by the Przeworsk and Luboszyce cultures, not related to the Goths.

ABSTRAKT: Na terenach zajmowanych w okresie rzymskim przez kultury archeologiczne czerniachowską i wielbarską, w tym na obszarach wschodniej i północnej Polski, występują stosunkowo liczne znaleziska rzymskich aureusów Decjusza (249–251) i jego bezpośrednich poprzedników na cesarskim tronie. Monety te interpretowane są jako część skarbcza cesarskiego zagrabionego przez barbarzyńców (Gotów) po wygranej przez nich bitwie pod Abritus w 251 r. Na tych samych obszarach można wyróżnić horyzont znalezisk srebrnych monet rzymskich, denarów i antoninianów, których co prawda nie da się wprost połączyć z bitwą pod Abritus, ale nieco szerzej, z rajdami gockimi na rzymskie prowincje we wczesnych latach 50. III w., których spektakularną kulminacją była właśnie bitwa pod Abritus. Horyzont ten nie jest czytelny w znaleziskach z Polski południowej, środkowej i zachodniej, zajmowanych w okresie rzymskim przez kultury przeworską i luboszycką, nie związane z Gotami.

KEYWORDS: Roman coins, coin finds, coin hoards, Barbaricum, Chernyakhov culture, Wielbark culture, Goths

SŁOWA KLUCZOWE: monety rzymskie, znaleziska monet, skarby monet, Barbaricum, kultura czerniachowska, kultura wielbarska, Goci

In 2013, the “Numismatic Chronicle” published an article by Aleksander Bursche,¹ which presented a well-documented hypothesis relating to gold Roman coins from the mid-third century found in the Barbaricum area, in particular in the areas of today’s Ukraine, Belarus and Poland. Namely, the aurei, mainly from the issue of Gordian III (238–244), Philip the Arab (244–249) and Trajan Decius (249–251), most likely belonged to the imperial treasury, looted by barbarians (Goths) after they won the battle at Abritus in AD 251, in which the last of the mentioned emperors was killed. Such coins, usually pierced, often cut into fragments, are found in large numbers in areas occupied during the Roman period by two archaeological cultures, Wielbark and Chernyakhiv, identified with populations in which the Goths were an important element.² Currently, these are the areas of Ukraine, western Belarus as well as northern and eastern Poland. Such coins are much less common in central and southern Poland, i.e. in the Przeworsk culture, and in the western areas of modern Germany, up to the Rhine.³ The question is whether the so-called the Abritus horizon refers only to gold coins, or it can also refer to finds of silver Roman coins. In the presented article, I will limit the deliberations on this subject to the area of present-day Poland, in some cases, including to the material being analyzed the most important finds from areas located a bit further to the east, occupied in the Roman period by the people of the Wielbark culture (i.e. present-day western Belarus and a part of the north-western Ukraine) and a little further to the west, occupied by the Luboszyce culture.⁴ Finds of the third-century silver coins from the areas covered by the settlement of the Cherniakhiv culture have been analyzed and interpreted by Kyrilo Myzgin in recent years⁵, which makes it possible to compare them with material from the areas of other archaeological cultures.

Before we move on to the analysis of monetary finds, it is necessary to formulate a few general remarks relating to the third century silver coins and to the inflow and use of Roman silver coins in the Central European part of the Barbaricum in the third century. Writing about silver coins of that time, I mean denari and early antoniniani issued until the end of the reign of Valerian I (253–260), with more

¹ This subject was discussed and developed in the following years in other publications by Aleksander Bursche and Kyrilo Myzgin: Bursche 2016; Bursche, Myzgin 2018, 2019, 2020; Myzgin 2015; 2016; 2017a; 2018. See also Bursche 1996; Degler 2006; Ciotek 2007; Romanowski 2008. For unpublished information and valuable comments, I would like to thank Dr. Kyrilo Myzgin from the Faculty of Archeology of the University of Warsaw.

² Kaczanowski, Kozłowski 1998, pp. 257–258; Magomedov 2001, p. 140; Kolendo 2005, p. 113; Shchukin, Kazanski, Sharov 2006, p. 38; Mączyńska 2017; Lyubichev, Myzgin 2020, p. 732.

³ Bursche, Myzgin 2020, p. 212.

⁴ According to the territorial range of the Wielbark and Luboszyce cultures adopted in: Bursche 1996, map in the insert.

⁵ Myzgin 2017b, pp. 147–154; 2018, pp. 43–44; Kodackij, Myzgin 2017, pp. 77–78.

than a trace amount of silver; thus, I am ignoring the problems connected with inflow and use of billon antoniniani (and other billon nominals) and later argentei. There is no doubt, however, that in the third century (and later, up to the early Migration Period), the most numerous category of silver coinage used in this area were not the then issued coins, but earlier Roman denarii from the first and second centuries. Domination of this category of coins is clearly visible in the areas occupied by the Przeworsk and Wielbark cultures. A similar situation in this respect occurs in the area of the Cherniakhiv culture. Most of the first and second-century denarii appeared in the Barbaricum in the second century, but there are many indications that their import from the territory of the Empire, probably very limited in terms of scale, which, however, is not entirely clear, could last until the mid-third century maybe even a little later.⁶ Third century denarii and early antoniniani are quite rare in finds from these areas. It is very likely that some of them arrived at the Barbaricum in groups with earlier coins, especially with second-century or even earlier denarii.⁷

The number of silver coins dated from the beginning of the reign of Caracalla (actual, i.e. from the death of Septimius Severus on February 4, 211) to the end of the reign of Valerian from the recorded finds from the Wielbark,⁸ Przeworsk⁹ and Luboszyce cultures¹⁰ is slightly more than 200 specimens listed in the table below (tab. 1). This pool includes coins found in and outside of hoards. However, two coins assigned to contexts later than the fifth century are not taken into account.¹¹ For comparison, at the Cherniakhiv culture area, only as part of minor finds, not less than 928 antoniniani from the issue of Valerian and earlier were recorded.¹² Interestingly, these coins – this applies to both Polish and Ukrainian finds – are

⁶ A synthetic description of the problem with references to referenced titles the reader can find in: Dymowski 2020, pp. 25–31; see also Dymowski 2014, pp. 79–81.

⁷ Dymowski 2014, pp. 79–82.

⁸ Data for the territories of Poland, Ukraine and Belarus based on the catalogue published in: Bursche 1996, pp. 147–161, updated as of 2012 in: Dymowski 2012, pp. 96–97, supplemented with data from Poland and Ukraine included in the FRCPL-AFEPL database: https://coindb-prod.ocean.icm.edu.pl/AFE_PL (access: 05.02.2021) and with data concerning Poland included in publications that appeared in the period from 2012 to 2020.

⁹ Data based on the catalogue published in: Bursche 1996, pp. 184–215, updated as of 2012 in: Dymowski 2012, pp. 96–97, 103, supplemented with data included in the FRCPL-AFEPL database: https://coindb-prod.ocean.icm.edu.pl/AFE_PL (access: 05.02.2021) and data included in the publications that appeared in the period from 2012 to 2020 r.

¹⁰ Data for the territories of Poland and Germany based on the catalogue published in: Bursche 1996, pp. 161–170 (for the territory of Germany verified on the basis of: Laser, Stribny 1997), updated as of 2012 in: Dymowski 2012, pp. 96–97, supplemented with data from Poland included in the FRCPL-AFEPL database: https://coindb-prod.ocean.icm.edu.pl/AFE_PL (access: 05.02.2021) and data concerning Poland included in publications that appeared from 2012 to 2020.

¹¹ Bogucki, Dymowski, Śnieżko 2020, pp. 367–368, 404.

¹² Myzgin 2018, p. 54 and additional information obtained orally from Dr. Kyrylo Myzgin.

usually very good or good preserved, which suggests that they appeared at the Barbaricum area shortly after being minted and were not used there for long.

Table 1. Finds of silver Roman coins from the third century at the areas occupied by the Wielbark, Przeworsk and Luboszyce cultures

Reign	Wielbark culture		Przeworsk culture		Luboszyce culture	
	denarii	antoniniani	denarii	antoniniani	denarii	antoniniani
Caracalla	2	1	7	1	1	3
Caracalla (Julia Domna)	1		1			
Macrinus	1		1		1	
Elagabalus	2		6	2	2	1
Elagabalus (Julia Meza)	1					
Elagabalus (Julia Paula)			1			
Elagabalus (Aquila Severa)			1			
Severus Alexander	8		11		2	
Severus Alexander (Jullia Mamaea)			2		3	1
Maximinus Thrax	1		4		2	
Gordian II			1			
Gordian III	1	10	7	15		10
Philip the Arab		10		14		8
Philip the Arab (Philip II)				2		
Filib Arab (Otacilia Severa)				1		
Trajan Decius		4		2		2
Decius (Herennia Etruscilla)		4		2		2
Decius (Hostilian)		1				
Trebonianus Gallus		3				3
Volusianus		1		1		1
Aemilianus						1
Valerian I		1		5		6
Valerian I (Mariniana)				1		
Valerian I (Gallien)		1		2		4

Reign	Wielbark culture		Przeworsk culture		Luboszyce culture	
	denarii	antoniniani	denarii	antoniniani	denarii	antoniniani
Valerian I (Salonina)		1				2
Valerian I (Valerian II)		1		1		
Valerian I (Saloninus)				1		1
Total	17	38	42	50	11	45

Taking into account the hoards from the territory of Wielbark and Przeworsk cultures, several groups were noted in which the third century denarii were a very small addition to the earlier denarii (from the first – second century).¹³ They include the Alwernia hoard of denarii¹⁴ (a town in the Chrzanów powiat, Lesser Poland voivodeship, the Przeworsk culture area), most of which were probably the coins from the third century. The same group can include three mixed groups of denarii and antoniniani, all from the Wielbark culture area¹⁵: the hoard from Myszkowce in Volhynia (ukr. Мишківці, Збаразький район, Тернопільська область), from which six coins were obtained, most likely one denarius (Severus Alexander) and five antoniniani (from the issuance of Gordian III, Filip the Arab and Trajan Decius,¹⁶ deposit from Owczarnia (Pasłek commune, Elbląg powiat, Warmińsko-Mazurskie voivodeship) consisting of no less than 14 denarii, the oldest one, Marcus Antonius's, from the so-called legionary issue, the latest ones from the Elagabalus's issue and at least seven antoniniani from Gordian III to Trebonianus Gallus¹⁷ and a hoard from the village of Krzynia (Dębica Kaszubska commune,

¹³ See Bursche 2004, pp. 192-204.

¹⁴ Kaczanowski, Margos 2004, p. 7.

¹⁵ The literature on the subject also mentions a hoard from Środa Wielkopolska, i.e. from the territory occupied by the Przeworsk culture. According to Carl Fredrich's, prof. Domazewski from Heidelberg, had 60 coins, which he bought 17 years after finding them (in 1897) from a Polish teacher. Taking into account the large chronological span of coins, C. Fredrich questioned whether all those coins were part of one hoard, indicating that they could have come from finds from the surroundings of Środa Wielkopolska. The hoard consisted of 36 denarii (1 Vespasian, 1 Titus, 1 Domitian, 1 Nerva, 3 Traian, 4 Hadrian, 11 Antoninus Pius, 1 Marcus Aurelius, 2 Commodus, 4 Septimius Severus, 1 Caracalla, 1 Elagabalus, 1 Severus Alexander, 1 Maximinus Thrax, 3 Gordian III), 23 antoniniani (1 Caracalla, 2 Elagabalus, 9 Gordian III, 6 Philip the Arab, including 2 for Philip II, 1 Valerian, 1 Gallienus for Valerian II, 1 Probus, 1 Diocletianus, 1 Maximianus) and 1 follis (Constantine I). Fredrich 1914, p. 174; in later publications, the original information published by Carl Fredrich was presented in a condensed and somewhat distorted form.

¹⁶ Bursche 1980, p. 83; 1996, p. 154, No. 65.

¹⁷ Ciołek 2007, pp. 152–153, No. 247.

Słupsk powiat, Pomeranian voivodeship) with no less than three Roman coins: a denarius of Antoninus Pius and two antoniniani of Philip the Arab.¹⁸

Comparing the chronological structure of the finds from the areas of the Wielbark, Przeworsk, Cherniakhiv and Luboszyce cultures (Fig. 1 and 2), the similarity of the structure of Wielbark and Chernyakhiv material is clearly visible. The finds from the Przeworsk culture area are characterized by a slightly earlier structure, while the coins discovered within the Luboszyce settlement area have a much clearer later part of the material from the reign of Valerian I.¹⁹ Coming back to the structure of Wielbark and Cherniakhiv finds related to the years of issue (Fig. 2), in both cases the peak falls on the year 250, and more broadly in the years 249–251, that is exactly the period of the reign of Trajan Decius, while pointing out that this phenomenon is not clear if the chronological structure is related to the reigns (Fig. 1). The latter is dominated by antoniniani of Gordian III and Philip the Arab who, however, ruled for a greater number of years than Trajan Decius, and therefore clearly more coins were minted for them. Moreover, antoniniani of Trajan Decius's direct successors: Trebonianus Gallus (251–253) and Volusianus (251–253) constitute a significant percentage of the Cherniakhiv and Wielbark finds. Importantly, the antoniniani of Trebonianus Gallus or Volusianus are the latest coins in the aforementioned hoard from Owczarnia and in three of five antoninianus hoards (including mixed composition, with denarii) recorded so far at the territory of Cherniakhiv Culture. The other two end in Philip the Arab's coins.²⁰

Considering the material, three conclusions can be drawn. Firstly, it is no coincidence that in terms of their chronological structure, the “Goth” Wielbark and Cherniakhiv materials are very similar to each other, unlike the finds from the area occupied by neighboring cultures: Przeworsk and Luboszyce. This may indicate that the coins found in the Wielbark and Cherniakhiv regions come from the same source and are related to the same historical events. Secondly, silver Roman coins from the third century are so rare in Poland that there are no indications to point out to a possible mass inflow of this category of money into this area. Thirdly, the increased inflow of antoniniani (in some cases mixed with denarii from the third century and earlier, as evidenced by the composition of the aforementioned hoards from Owczarnia, Krzynia and Myszkwice) to the “Goth” areas should be dated from the reign of Trajan Decius to the reign of Trebonianus Gallus and Volusianus.²¹ This inflow can be associated with the Goth invasions into the Roman Balkans in the early 250s.²² The coins could end up in the hands of the barbarians

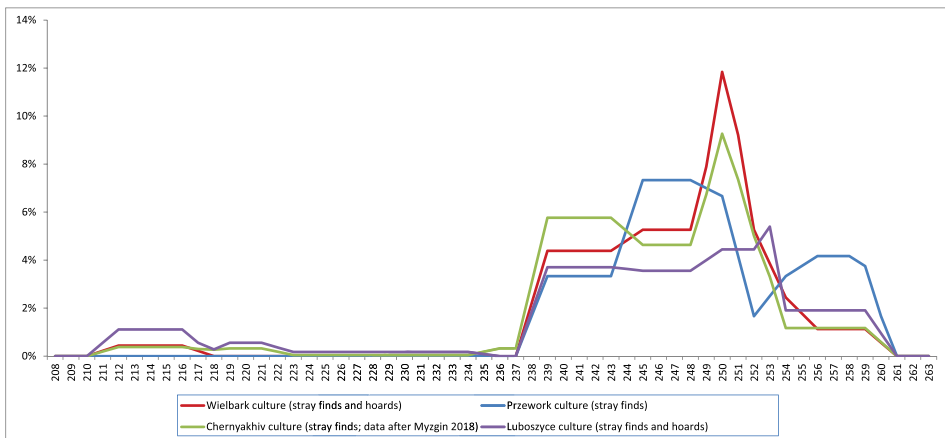
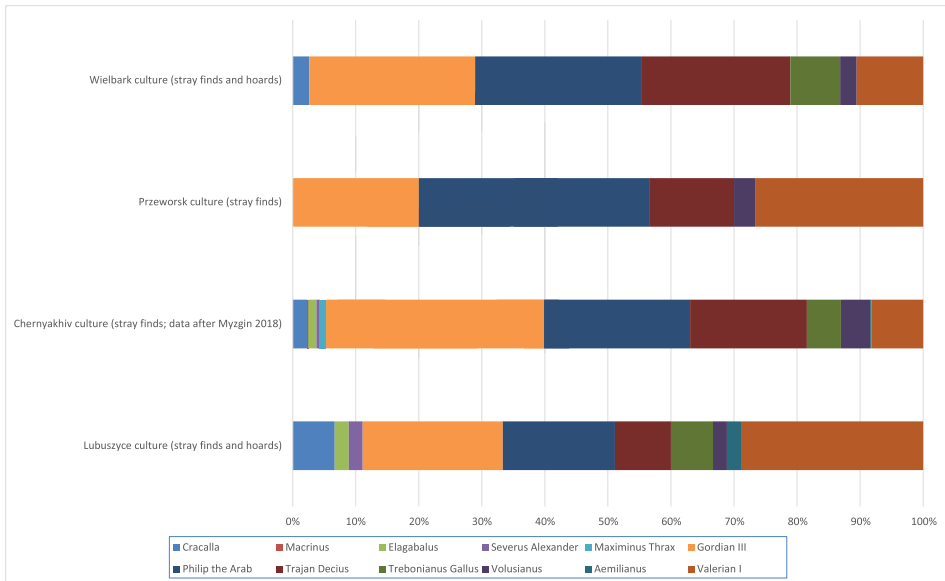
¹⁸ Ciołek 2007, pp. 112–113, No. 170.

¹⁹ Cf. Dymowski 2012, p. 104.

²⁰ Kodackij, Myzgin 2017, p. 78; Myzgin 2017b, pp. 148–151.

²¹ Compare Bursche 1996, p. 127.

²² Kodackij, Myzgin 2017, pp. 76–78.

as loot²³ or as part of the payments from the imperial treasury, in silver and gold, confirmed in written sources for the reign of Trebonianus Gallus in relation to the Goths.²⁴ So, although there is no reason to link – as in the case of aurei – silver

²³ Dymowski 2014, pp. 80–81.

²⁴ Bursche 1996, p. 127; Myzgin 2017b, p. 152.

coins discovered in Poland directly with the defeat of the Romans at Abritus, however in the area of the Wielbark culture, i.e. in the northern and eastern part of the country, the horizon of finds of antoniniani (and denari) from the third century, which can be linked to the Goth raids to the Roman provinces in the early 250s (until and including the reign of Volusianus), the spectacular culmination of which was the Battle of Abritus. In this sense, the broadly understood Abritus horizon is clear in finds of silver Roman coins from the middle of the 3rd century in Poland, and more precisely from the areas occupied by Wielbark culture during the Roman period.

BIBLIOGRAPHY

Bogucki M., Dymowski A., Śnieżko G.

2020 *Catalogue of finds of ancient coins in contexts of the medieval and modern period (7th–18th century) in the territory of present-day Poland / Katalog monet antycznych znalezionych w kontekstach średniowiecznych i nowożytnych (VII–XVIII w.) na terenie obecnej Polski, [in:] *Slivers of Antiquity. The Use of Ancient Coins in Central, Eastern and Northern Europe in the Medieval and Modern Periods / Okruchy starożytności. Użytkowanie monet antycznych w Europie Środkowej, Wschodniej i Północnej w średniowieczu i okresie nowożytnym*, eds M. Bogucki, A. Dymowski, G. Śnieżko, Warszawa, pp. 367–442.*

Bursche A.

1980 *Dawne znaleziska monet rzymskich w świetle nowych badań*, *Wiadomości Numizmatyczne* XXIV, z. 2, pp. 82–93.

1996 *Later Roman-Barbarian Contacts in Central Europe. Numismatic Evidence*, *Studien zu Fundmünzen der Antike* 11, Berlin.

2004 *Dalsze monety ze skarbu w Liwie, powiat Węgrów. Trzeciowieczne denary na terenach Barbaricum*, [in:] *Studia z dziejów antyku. Pamięci Profesora Andrzeja Kunisza*, ed. W. Kaczanowicz, Katowice, pp. 192–205.

2013 *The Battle of Abritus, the Imperial Treasury and Aurei in Barbaricum*, *Numismatic Chronicle* 173, pp. 151–170.

2016 *Bitva pri Abrite, imperatorskaâ kazna i aureusy v Barbarikume*, [in:] *Černiahivs'ka kul'tura. Do 85-riččâ vid dnâ narodžennâ I. S. Vunokura*, eds O. V. Petrauskas, O. V. Gopkalo, S. A. Gorbanenko, *OIUM* 5, Kiiv 127–140.

Bursche A., Myzgin K.

2018 *The Abritus Battle and Roman Gold and Silver Hoards*, [in:] *Roman Archaeology Conference XIII and Theoretical Roman Archaeology Conference XXVIII, University of Edinburgh, 12–15 April 2018, Programme and abstracts*, eds B. Russel, A. Birley et al., Edinburgh, pp. 78–79.

2019 *Aureusy serediny III veka na territorii Barbarikuma i ih kontekst*, [in:] *Numizmatičeskie čtenîâ Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeâ 2019 goda*, ed. E. Zaharov, Moskva, pp. 47–52.

2020 *Mid-3rd century Gothic invasions: coins and archaeology in Barbaricum*, *Journal of Roman Archaeology* 33, pp. 195–229.

- Ciołek R.
2007 *Die Fundmünzen der Römischen Zeit in Polen: Pommern*, Collection Moneta – 67, Wetteren.
- Degler A.
2006 *Aureusy cesarza Decjusza w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, *Magazyn Numizmatyczny* 34, pp. 93–99.
- Dymowski A.
2012 *A Roman antoninianus of Egnatia Mariniana found in the Kujavian region. The third century silver coinage in the territory of the Przeworsk culture*, *Notae Numismatae/Zapiski Numizmatyczne* VII, pp. 81–92.
2014 *Pre-Neronian denarii in hoards of Roman Imperial coins from Przeworsk Culture and Wielbark Culture territory*, *Wiadomości Numizmatyczne* LVIII/1–2, pp. 73–93.
2020 *Ancient coinage in Central, Eastern and Northern Europe prior to the Middle Ages – an overview / Pieniądz antyczny na terenie Europy Środkowej, Wschodniej i Północnej przed okresem średniowiecza – zarys problemu*, [in:] *Slivers of Antiquity. The Use of Ancient Coins in Central, Eastern and Northern Europe in the Medieval and Modern Periods / Okruchy starożytności. Użytkowanie monet antycznych w Europie Środkowej, Wschodniej i Północnej w średniowieczu i okresie nowożytnym*, eds M. Bogucki, A. Dymowski, G. Śnieżko, Warszawa, pp. 17–42.
- Fredrich C.
1914 *Römische Münzen aus dem Kreise Schroda*, *Historische Monatsblätter für die Provinz Posen* 11, pp. 174–176.
- Kaczanowski P., Kozłowski J.K.
1998 *Wielka Historia Polski*, vol. 1, *Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)*, Kraków.
- Kaczanowski P., Margos U. [et. al.]
2002 *Tabula Imperii Romani. M-34 – Kraków*, Kraków.
- Kolendo J.
2005 *Mapa etniczna środkowoeuropejskiego Barbaricum. Swebia i Lugiowie w Germanii Tacyty*, [in:] *Archeologia o początkach Słowian*, eds p. Kaczanowski, M. Parczewski, Kraków, pp. 103–118.
- Kodackij S.V., Myzgin K.V.
2017 *Klad denarijev i antoninianov III v. iz Vinnickoj oblasti*, *Zapiski otdela numizmatiki i torevtiki Odesskogo arheologicheskogo muzeâ III*, Odessa, pp. 72–83.
- Laser R., Stribny K.
1997 *Die Fundmünzen der Römischen Zeit in Deutschland*, vols. IX: *Sachsen*, XI: *Brandenburg*, XII: *Berlin*, XIV: *Mecklenburg-Vorpommern*, Berlin.
- Lyubichev, M., Myzgin, K.
2020 *Migration-Period Culture and Changes in the East European Forest-Steppe Zone*, [in:] *Migration period between the Odra and the Vistula*, vol. 2, eds A. Bursche, J. Hines, A. Zapolska, Leiden–Boston, pp. 731–770.
- Magomedov B.V.
2001 *Černyahovskaâ kul'tura. Problema etnosa*, Lublin.

Mączyńska M.

- 2017 *Ziemie w dorzeczu Odry i Wisły w III i IV w. po Chr.*, [in:] *Barbarzyńskie tsunami. Okres Wędrówek Ludów w dorzeczu Odry i Wisły*, eds A. Bursche, K. Kowalski, B. Rogalski. Warszawa-Szczecin, pp. 33–39.

Myzgin K. V.

- 2015 *O vremeni poâvleniâ ushek na zolotyh rimskih monetah v Barbarikume*, *Stratum plus* 6, pp. 131–40.
- 2016 *O nahodkah aureusov Galliena na territorii Ukrainy*, *Starodavne Prychornomor'ya XI*, pp. 371–79.
- 2017a *O hronologii postupleniâ zolotyh rimskih monet na territoriiû Yugo-Vostochnogo Barbarikuma*, *Numizmatičeskie Čteniya Otdel Numizmatiki GIM 2017 goda*, Moskva, pp. 35–40.
- 2017b *Trzeciowieczne monety rzymskie we wschodnim Barbaricum: antoniniany*, *Folia Numismatica* 31/2, pp. 147–158.
- 2018 *Aureusy, antoniniany i provincial'naâ bronza. Gotskie vojny III v. i černâhovskaâ kul'tura v svete monetnyh nahodok*, [in:] *Hronologiâ i monetnye nahodki pozdnerimskogo vremeni i epohi Velikogo pereseleniâ narodov. Aktual'nye arheologičeskie issledovaniâ v Central'noj i Vostochnoj Evrope (materialy polevogo seminarâ na baze ekspedicii vozle s. Vojtenki 15–17 sentyabrâ 2016 g.)*, *Ostrogothica–Serie: Hefte* 3, eds M. Lyubichev, K. Myzgin, Kharkiv, pp. 36–55.

Romanowski A.

- 2008 *Die Fundmünzen der Römischen Zeit in Polen: Rechtsufriges Masowien und Podlachien*, *Collection Moneta* 84, Wetteren.

Shchukin M., Kazanski M., Sharov O.

- 2006 *Des Goths aux Huns: Le Nord de la mer Noire au Bas – Empire et a l'Époque des Grandes Migrations*, Oxford.

CZY TZW. HORYZONT ABRITUS JEST CZYTELNY W ZNALEZISKACH SREBRNYCH MONET RZYMSKICH Z POŁOWY III W. Z TERENU POLSKI?

(Streszczenie)

W 2013 r. w „Numismatic Chronicle” ukazał się artykuł Aleksandra Bursche, w którym zaprezentowana została dobrze udokumentowana hipoteza odnosząca się do złotych monet rzymskich z połowy III w. znajdujących na terenie Barbaricum, w szczególności na obszarach obecnej Ukrainy, Białorusi i Polski. Mianowicie aureusy, przede wszystkim z emisji Gordiana III (238–244), Filipa Araba (244–249) i Decjusza (249–251) wchodziły najprawdopodobniej w skład skarbcza cesarskiego zagrabionego przez barbarzyńców (Gotów) po wygranej przez nich w 251 r. bitwie pod Abritus, w której ostatni z wymienionych cesarzy zginął. Monety takie, zazwyczaj zaopatrzone w otwory, niejednokrotnie pocięte na fragmenty, są znajdowane w dużej liczbie na terenach zajmowanych w okresie rzymskim przez dwie kultury archeologiczne, wielbarską i czerniachowską, identyfikowane z populacjami, w których istotny element stanowili Goci. Aktualnie są to tereny Ukrainy, zachodniej Białorusi oraz północnej i wschodniej Polski. Monety takie znacznie rzadziej występują na terenach środkowej i południowej Polski, czyli na terenach kultury przeworskiej, oraz na ziemiach położonych dalej na zachód, aż po Ren, w tym obszarach współczesnej zachodniej Polski i wschodnich Niemiec, zajmowanych przez kulturę luboszycką. Nasuwa się pytanie, czy tzw. horyzont Abritus odnosi się tylko i wyłącznie do monet złotych, czy też można się go doszukiwać również w znaleziskach srebrnych monet rzymskich. W prezentowanym artykule rozważania na ten temat ograniczone zostały do obszaru obecnej Polski, w niektórych przypadkach włączając do materiału poddawanego analizie co istotniejsze znaleziska z terenów leżących nieco dalej na wschód i nieco dalej na zachód.

Zanim jednak przejdziemy do analizy znalezisk monetarnych, konieczne jest sformułowanie kilku uwag natury ogólnej odnoszących się do trzecio-wiecznych monet srebrnych oraz do napływu i użytkowania rzymskich monet srebrnych (denarów i wczesnych antoninianów emitowanych do końca panowania Waleriana I, z większą niż śladowa zawartością srebra) w środkowoeuropejskiej części Barbaricum w III w. Nie ma jednak wątpliwości, że w trzecim stuleciu (a także później, aż po wczesny okres Wędrówek Ludów) najliczniejszą kategorią pieniądza srebrnego użytkowanego na tym obszarze były nie monety ówczesnie emitowane, a wcześniejsze denary rzymskie z I–II w. Dominację tej kategorii monet szczególnie wyraźnie widać na terenach zajmowanych przez kultury przeworską i wielbarską. Podobna pod tym względem sytuacja występuje zresztą na obszarze kultury czerniachowskiej. Większość pierwszo- i drugowiecznych denarów napłynęła zapewne do Barbaricum w II w., jednak wiele wskazuje na to, że ich import z terenu Cesarstwa, prawdopodobnie mocno ograniczony pod względem skali, co jednak nie jest całkiem jednoznaczne, mógł trwać po połowę III w., może nawet nieznacznie później. Denary z III w. i wczesne antoniniany są znacznie rzadsze w znaleziskach z tych obszarów. Jest bardzo prawdopodobne, że pewna ich część napłynęła do Barbaricum w zespołach z monetami wcześniejszymi, zwłaszcza z denarami drugowiecznymi lub jeszcze starszymi.

Liczba srebrnych monet datowanych od początku panowania Karakalli (faktycznego, tj. od śmierci Septymianusa Sewera 4 lutego 211 r.) do końca panowania Waleriana

z odnotowanych znalezisk z terenu kultur wielbarskiej, przeworskiej i luboszyckiej to niewiele ponad 200 egzemplarzy (zob. tab. 1). Do puli tej zaliczone są zarówno monety znalezione w skarbach, jak i poza skarbami. Nie są natomiast uwzględnione dwie monety przypisane do kontekstów późniejszych niż V w. Dla porównania, na terenie kultury czerniachowskiej tylko w ramach znalezisk drobnych odnotowano nie mniej niż 928 samych antoninianów z emisji Waleriana i starszych. Co ciekawe, monety te – dotyczy to zarówno znalezisk polskich, jak i ukraińskich – zazwyczaj występują w bardzo dobrym lub dobrym stanie zachowania, co sugeruje, że trafiły na teren Barbaricum niedługo po wybicciu i nie były tam długo użytkowane.

Biorąc pod uwagę same skarby z terenu kultur wielbarskiej i przeworskiej, odnotowano kilka zespołów, w których denary z III w. stanowiły bardzo niewielki dodatek do denarów wcześniejszych (z I–II w.). Należy do nich skarb denarów z Alwernii (miasto w pow. chrzanowskim, woj. małopolskie, teren kultury przeworskiej), którego znaczną część stanowiły prawdopodobnie monety trzecio-wieczne. Do tej samej grupy można zliczyć trzy zespoły mieszane denarów i antoninianów, wszystkie z terenu kultury wielbarskiej: skarb z miejscowości Myszkowce na Wołyniu (ukr. Мишківці, Збаразький район, Тернопільська область), z którego uchwycono sześć monet, najprawdopodobniej jeden denar (Aleksandra Sewera) oraz pięć antoninianów (z emisji Gordiana III, Filipa Araba i Decjusza), depozyt z Owczarni (gm. Pasłek, pow. elbląski, woj. warmińsko-mazurskie) składający się z nie mniej niż 14 denarów, najstarszy Marka Antoniusza z tzw. emisji legionowej, najmłodsze z emisji Heliogabala i co najmniej siedmiu antoninianów od Gordiana III do Treboniana Galla oraz skarb ze wsi Krzynia (gm. Dębica Kaszubska, pow. słupski, woj. pomorskie) obejmujący nie mniej niż trzy monety rzymskie: denar Antoninusa Piusa i dwa antoniniany Filipa Araba.

Porównując strukturę chronologiczną znalezisk z terenów kultur wielbarskiej, przeworskiej, czerniachowskiej i luboszyckiej (ryc. 1 i 2), wyraźnie widać podobieństwo struktury materiału wielbarskiego i czerniachowskiego. Znaleziska z obszaru kultury przeworskiej charakteryzują się nieco starszą strukturą, z kolei monety odkryte w zasięgu osadnictwa luboszyckiego mają znacznie wyraźniej zarysowaną późniejszą część materiału, z okresu panowania Waleriana I. Wracając do struktury znalezisk wielbarskich i czerniachowskich odniesionej do lat emisji (ryc. 2), w obydwu przypadkach szczyt przypada na rok 250, a rozpatrując nieco szerzej na lata 249–251, czyli dokładnie na okres panowania Decjusza, zaznaczając jednocześnie, że zjawisko to nie jest czytelne, jeśli odnieść strukturę chronologiczną do panowań (ryc. 1). W tym drugim przypadku dominują antoniniany Gordiana III i Filipa Araba, którzy jednak panowali większą liczbę lat niż Decjusz, toteż wybito za nich wyraźnie więcej emisji monet.

Ponadto w znaleziskach czerniachowskich i wielbarskich znaczący procent stanowią także antoniniany bezpośrednich następców Decjusza: Treboniana Galla (251–253) i Woluzjana (251–253). Co istotne, antoniniany Treboniana Galla lub Woluzjana są najmłodszymi monetami we wspomnianym wcześniej skarbie z Owczarni oraz w trzech z pięciu skarbów antoninianów (w tym o składzie mieszanym, z denarami) odnotowanych dotychczas na terenie kultury czerniachowskiej. Dwa pozostałe kończą się monetami Filipa Araba.

Biorąc pod uwagę materiał znaleziskowy nasuwają się trzy wnioski. Po pierwsze, nie jest przypadkiem, że pod względem struktury chronologicznej „gockie” materiały wielbarski

i czerniachowski są do siebie bardzo podobne, w odróżnieniu do znalezisk z terenów zajmowanych przez kultury sąsiednie: przeworską i luboszycką. Może to wskazywać, że monety znajdujące się na terenach wielbarskich i czerniachowskich pochodzą z tego samego źródła i wiążą się z tymi samymi wydarzeniami historycznymi. Po drugie, srebrne monety rzymskie z III w. są na tyle rzadkie na terenie Polski, że nie ma przesłanek do wskazywania na możliwy masowy napływ owej kategorii pieniądza na ten obszar. Po trzecie, wzmożony napływ antoninianów (w niektórych przypadkach przemieszanych z denarami z III w. i wcześniejszymi) na tereny „gockie” należy datować na okres od panowania Decjusza po rządy Treboniana Gała i Woluzjana. Napływ ten można wiązać z najazdami gockimi na teren rzymskich Bałkanów na początku lat 50. III w. Monety mogły trafić w ręce barbarzyńców jako łup lub jako część wypłat ze skarbcza cesarskiego, w srebrze i w złocie, poświadczonych w źródłach pisanych dla panowania Treboniana Gała w odniesieniu do Gotów. Tak więc co prawda nie ma podstaw, aby – podobnie jak w przypadku aureusów – monety srebrne odkryte na terenie Polski powiązać bezpośrednio z klęską Rzymian pod Abritus, jednak na obszarze kultury wielbarskiej, tj. w północnej i wschodniej części kraju, całkiem wyraźnie rysuje się horyzont znalezisk antoninianów (i denarów) z III w., który można łączyć z rajdami gockimi na rzymskie prowincje we wczesnych latach 50. III w. (do ponowania Woluzjana włącznie), których to spektakularną kulminacją była właśnie bitwa pod Abritus. W tym sensie szeroko rozumiany horyzont Abritus jest czytelny w znaleziskach srebrnych monet rzymskich z połowy III w. z terenu Polski, a precyzyjniej z terenów zajmowanych w okresie rzymskim przez kulturę wielbarską.

Adres autora / The author's address:

dr hab. Arkadiusz Dymowski

arekdym@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-8659-510X